

**ELECTORAL
COMMISSION**
TE KAITIAKI TAKE KŌWHIRI

Ngā pātai rangahau

Mōu

Ko te huinga pātai tuatahi he kohi i ētahi mōhiohio whaiaro kia āhua mārama ai mātau ki ngā kaiwhakauru ki te rangahau, ā, i pēhea te whānui o ā mātau whakawhitiwhiti kōrero.

Ka noho kirimuna ngā mōhiohio katoa, ā, ka whakaurua mai ki tētahi whakamāramatanga o ngā kaiwhakauru.

Ka āhei atu, ka kohia, ka puritia, ka whakamahia, ka whakapuakina, ka whakakorehia ngā mōhiohio katoa ka tukuna e koe ki Te Kaitiaki Take Kōwhiri e ai ki te Ture Matatapu 2020 me te Ture Pūkete Tūmatanui 2005.

Kei te kohia e matau ngā mōhiohio kei raro kia pai ai te tuku whakaaro ki a koe mō ngā kitenga o te rangahau me ngā mōhiohio mō te Pūtea Whakatapoko Pōtitanga ina tuwhera ki ngā tono.

Ingoa o te tangata, rōpū rānei e whakautu ana i tēnei rangahau:

.....
.....

Ingoa o te tangata whakapā (mō te rōpū)

.....
.....

Tūranga:

.....
.....

Wāhitau Imēra:

.....
.....

1: Kei te whakautu koe hei tangata takitahi, mō tētahi rōpū rānei, whakahaere rānei?

- Tangata takitahi
- Rōpū/Whakahaere

Mēnā kei te whakautu koe mō tētahi rōpū

2: Ko tō rōpū he:

- Rōpū tōrangapū
- Rōpū taunaki hauātanga
- Kaiwhakarato ratonga hauātanga
- Rōpū taunaki
- Rōpū hapori
- Tētahi atu: me tuhi

.....

3: Mēnā ko tō whakahaere e pā ana ki te hauātanga, me tohu i ngā momo waimaerotanga e taunakitia ana (kōwhiringa)

- Mate mauroa, mate rānei
- Mate wairangi/ā-hinengaro rānei
- Kōrero
- Io tōpū
- Rongo
- Kite
- Ako
- Waimaero ā-tinana/hauātanga
- Tētahi atu: me tuhi

.....

- Kāore i te hāngai
- Kāore i te hiahia whāki atu

Mēnā kei te whakautu koe ā-takitahi

4: Mēnā he tangata takitahi koe – he waimaerotanga tōu? (kōwhiringa)

- Āe
- Kāo
- Kāore i te hiahia whāki atu

5: Me tohu i ngā momo waimaerotanga e taunakitia ana (kōwhiringa)

- Mate mauroa, mate rānei
- Mate wairangi/ā-hinengaro rānei
- Kōrero

- Io tōpū
- Rongo
- Kite
- Ako
- Waimaero ā-tinana/hauātanga
- Tētahi atu
- Kāore i te hiahia whāki atu

Kei te hiahia tonu

6: Pātai: Kei te hiahia koe, tētahi mai i tō rōpū rānei ki te tonu ki tēnei pūtea? (Ka āwhina tēnei kia mārama mātau e hia katoa ka tonu pea)

Āe

Kāo

He korero āu?

.....

.....

.....

.....

Ngā pātai mō te Pūtea Whakatapoko Pōtitanga

Tukanga Tono

Hei tono ki te Pūtea Whakatapoko Pōtitanga, me tuku whakamārama poto ngā kaitono ko wai rātau me te take e tono ana rātau. Kātahi ka tonoa rātau ki tētahi hui takirua me tētahi tangata nō Te Kaitiaki Take Kōwhiri, ka mahi tahi me rātau ki te whakaoti i tētahi tono āmiki, ā, ka tukuna ki tētahi rōpū whiriwhiri mō te whakatau.

He mea hanga tēnei tukanga hei whakarite kei te tino mārama ngā kaitono katoa ki ngā tautoko ka āhei rātau ki te tono, kua riro katoa i a rātau ngā mōhiohio katoa e hiahia ana, ā, ka whakaritea e mātau ngā hiahia katoa i roto i te tukanga tono.

7: Pātai: Kei te whakaae koe ki tēnei aronga?

Āe

Kāo

He kōrero āu?

.....

.....

.....

.....

Ngā paearu āheitanga

Kia āhei ki te Pūtea Whakatapoko Pōtitanga, e ai ki te ture ko tā te kaitono:

- me tū hei kaitono i te pōtitanga whānui, te pōtitanga motuhake rānei, te rapu kia tīpakohia hei kaitono,
- Ā, he tangata whaikaha ,
- Ka mutu, kei te pā mai ngā tauārai kāore e pā ana ki te hunga ehara i te hauā i te wā ka tū hei kaitono.

Me hanga e Te Kaitiaki Take Kōwhiri tētahi aronga e whakamana ana i te ture. Ko te hunga e ū ana ki ngā ture tāpiri ka whakatauhia hei whai, ka neke atu i te wāhanga whai ake o te tukanga tono.

Whakaritenga 1: Kaitono, te rapu kia tīpakohia rānei.

Ko te aronga a Te Kaitiaki Take Kōwhiri e marohitia ana mō te "tū ki te pōtitanga" ko te tangata i whakamōhio atu ki tana hēkeretari o te rōpū kei te tono ia (nō reira ka taea matataputia tēnei).

Ko tā mātau whakamāramatanga o tētahi "kaitono" he tangata tēnei i whakapuaki tūmatanui ia hei kaitono, kua whakapuakina rānei he kaitono ia e tōna rōpū. Me ū anō rātau ki ngā whakaritenga ā-ture kia uru hei kaitono (me kirirarau ia nō Aotearoa, me kainoho tūturu, neke atu i te 18 tau rānei, ā, e āhei ana ki te rēhita).

8: Pātai: E whakaae ana koe ki tēnei?

Āe

Kāo

He kōrero āu?

.....

.....

.....

.....

Whakaritenga 2: Tangata whaikaha

E marohi ana mātau kia whakamahia e mātau te whakamāramatanga a Te Kawenata a Te Kotahitanga o Ngā Whenua o te Ao mō Ngā Motika o te Hunga Hauā (UNCRPD) kia kīia ai ko te “tangata whaikaha” ko "te hunga waimaerotanga ā-tinana, ā-hinengaro, ā-hirikapo wā roa rānei, ā, i roto i ngā whai pānga ki ngā tūmomo tauārai ka whakararu pea i ō rātau whai wāhitanga whānui, whaitake ki te iwi whānui e ōrite ai ki ētahi atu..." (Upoko 1)"

9: Pātai: Kei te whakaae koe ki tēnei?

Āe

Kāo

He kōrero āu?

.....

.....

.....

.....

Te whakatau i te āhei atu ki te pūtea

Ka āhei ngā kaitono ki te Pūtea ki te tuku i tētahi whakapuakanga ture e āhei ana rātau i te mea kei te pā mai ngā tauārai ki a rātau kāore i te pā ki te hunga kāore i te hauā i tō rātau tū hei kaitono. Kei te hiahia mātau i ō whakaaro mēnā me whai whakaaturanga atu anō, pērā i tētahi reta, kōrero taunaki, nama o nā tata nei rānei mai i tētahi ratonga tautoko, rōpū taunaki, whakahaere rānei.

10: Pātai: Ko ēhea o ēnei ko te mea e pai ana ki a koe?

A: He rawaka ngā whakaaturanga o tētahi whakapuakanga ture

B: Me whai i ētahi atu whakaaturanga

He kōrero āu?

.....

.....

.....

.....

Me uru ngā rōpū kē (hei tauira, kaihaumanu whakamahi tinana, kaiwhakarato tautoko) ki te tuku mōhiohio mō ngā matea tautoko?

11: Pātai: Kei te whakaae koe ki tēnei?

Āe

Kāo

He Kōrero? Ka pēhea te whaitake a tēnei/kaore e whaitake rānei? Me whakarite, me kōwhiri rānei?

.....

.....

.....

.....

Wā o te pūtea

Hei tohatoha pūtea ki ngā kaitono, e marohi ana Te Kaitiaki Take Kōwhiri kia rua ngā huringa tuku pūtea. Ko te huringa tuatahi ko te Hepetema/Oketopa 2022, ko te huringa tuarua hei te Pēpuere/Maehe 2023:

- Ko te huringa 1 he tautoko i ngā tāngata kei te whakatika ki te rapu kia tīpakohia hei kaitono mō ngā rōpū tōrangapū rēhita.
- Ko te huringa 2 mā ngā kaitono e rapu pūtea ana mō ngā mahi whakahau pōtitanga (tae atu ki ngā kaitono o ngā rōpū rēhita, ngā rōpū kāore anō kia rēhita rānei me ngā kaitono motuhake).

12: Pātai: Kei te whakaae koe ki tēnei aronga?

Āe

Kāo

He kōrero āu?

.....

.....

.....

.....

Ngā momo tautoko wātea

Ko te kaupapa o te pūtea i raro i te Pūtea Whakatapoko Pōtitanga he turaki, he whakangāwari rānei i ngā tauārai utu o te tū hei kaitono i tētahi pōtitanga whānui, he pōtitanga motuhake rānei ka pā ki te tangata nā tōna hauātanga kāore nei e pā ki te hunga kāore ōna hauātanga. Mā te Pūtea ka taea e te Kaitiaki Take Kōwhiri te utu ngā utu tāpiri ka pā ki ngā kaitono nā tō rātau hauātanga ina whakarite ana me te takatū ki te tū i ngā pōtitanga Pāremata.

Ko te tikanga o tēnei **kāore** e uru ki ngā pūtea ko ngā utu me utu i ngā kaitono, pērā i te hoahoa pānuitanga, te tā mātārere, te rīhi wāhi. Kāore pea e kapi i ngā utu katoa me utu i ngā rōpū tōrangapū hei tautoko i ngā kaitono, hei tauira, te utu ki te whakarato i ngā wāhi whakatapoko.

Mā te pūtea nei pea e utu ngā utu o te whakangāwari i ngā tauārai ka pā mai nā tētahi hauātanga e pā ana ki ēnei mahi:

- Mō te tīpakotanga, me whai wāhi ki ngā mahinga rōpū tōrangapū e hiahiatia ana kia mōhiotia ai koe, ā, kia kōwhiria anō koe (hei tauira, ngā komiti rōpū tōrangapū, ngā hui a te peka, ngā hui i mua i te kōwhiritanga a te rōpū, ngā huihuinga kōwhiri)
- Mō te whakahau pōti, ko ngā mahi katoa a te kaitono hei whakatairanga i a koe ki ngā kaipōti (hei tauira, ngā hui kaitono, waka kawē me te whakahau pōti)

Ko ngā tautoko pea ko:

- a. Ngā tautoko hangarau – hei tauira, utauta motuhake, pūmanawa, te whakatika kupu, kōrero ki te kuputuhi, ngā pūhopu reo (ko te mea nuinga me rīhi ka whakahoki)
- b. Ngā tautoko whakawhitiwhiti kōrero – ngā hōputu kē, hei tauira, whakamāoritanga māmā te pānui, ngā kaiwhakamāori reo rotarota o Aotearoa
- c. Ngā āwhina – hei tauira, whakangungu, ngā tautoko āwhina whaiaro, ngā kaituhi kōrero
- d. Waka kawē me te wāhi noho – hei tauira, waka kawē whakatapoko ki ngā huihuinga, ngā hui rānei

13: Pātai: He kōrero āu?

- He kōrero anō ki ōu whakaaro kāore i runga i tēnei rārangi?

.....

.....

.....

.....

.....

Me pēhea te whiwhi i ngā pūtea

Ina whakaūngia kei te āhei atu tētahi kaitono ki te whiwhi pūtea, me āhei Te Kaitiaki Take Kōwhiri ki te tuku i ngā pūtea ki te kaitono kia taea e rātau ngā ratonga, whakaratonga rānei e hiahiatia ana e rātau.

Ko te aronga a Te Kaitiaki Take Kōwhiri e marohitia ana he whakahāngai i ngā tikanga utu ki ngā hiahia o te kaitono. Ko te tikanga o tēnei ko te whakakotahi i ētahi tikanga utu, arā

- ko te utu i ngā nama ki ngā kaiwhakarato tonu o ngā rawa me ngā rawa,
- te utu i mua,
- te tuku i tētahi kāri utu, ā, ka utaina atu ki te kāri mō ngā utu iti ake, auau hoki (hei tauira, waka kawē)
- te whakahoki i ngā moni ki tētahi kaitono i muri i tana utu i tētahi utunga.

Mō ēnei tikanga katoa, me kohikohi e te kaitono ngā nama ka tuku ai, ka whakaatu rānei i ngā rihīti ki Te Kaitiaki Take Kōwhiri ka whakahoki atu i ngā moni kāore i whakapaua.

14: Pātai: Kei te whakaae koe ki tēnei aronga?

- He kōrero, he hiahia rānei?

.....

.....

.....

.....

Te whai wāhi mai o ngā rōpū tōrangapū

Mā ngā kaitono anake tēnei pūtea e hiahia ana ki te tū i roto i ngā pōtitanga pāremata whānui, ngā pōtitanga motuhake rānei. He maha ngā kaitono he mema nō ngā rōpū tōrangapū.

Ka taea pea e ētahi rōpū te tuku mōhiohio mō ngā mea e hiahiatia ana kia tīpakohia me te āhua pea o te rapu pōti.

Ehara i te mea ka hiahia ngā tāngata katoa ki te whakauru mai i tō rātau rōpū.

15: Pātai: Ki ōu whakaaro me kōrero mātau ki te rōpū tōrangapū o tētahi kaitono ina tātari ana i ngā tono, te whakahāngai rānei i ngā tautoko?

Āe

Kāo

He kōrero āu?

.....

.....

.....

.....

Te whakarite ka whakapaua ngā moni tūmatanui ki te kaupapa i whakatauhia

He mea nui kia whakaūngia, kia whai takohanga mō te āhua o te whakapau i te Pūtea.

16: He kōrero āu ka pēhea te mahi i tēnei?

.....

.....

.....

.....

.....

